

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ОЧИМА ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

(Щоденникова версія)

Двадцять п'ять років тому відійшов за межу Вічності видатний український письменник, наш земляк Олесь Терентійович Гончар

Україна є!
Україна буде!
Олесь ГОНЧАР.

Сяяли «гаї соборів, злоті келихи церков»

ДО ФУНКЦІЙНО найактивніших слів щоденникового дискурсу Олесь Гончар належить власна назва Україна/Вкраїна (1429 прикладів). Основним для нього є вживання в ролі географічного об'єкта, тобто він виконує нейтрально-описову функцію. У «Щоденниках» Україну поіменовано державою й республікою, не встановлено між ними яких-небудь демаркаційних ознак. Пор.: *Україна належить до п'яти держав світу, найбільш багатих копалинами* [30.01.1992]*; На жаль, ніхто з депутатів не нагадав «залізній леді», що *Україна* – не штат, а *республіка* і прем'єрові Англії треба б це знати [09.06.1990].

Ідентифікувальним для оніма Україна є значення «політичне утворення з визначеною територією і владою». У діарійних нотатках, які охоплюють період із червня 1943 року до липня 1995 року, через мікротопонімний простір представлено історію становлення України від найдавніших часів і дотепер. Ця історія, на переконання автора «Щоденників», безпосередньо пов'язана з Київською Руссю. Висловлену думку промовисто підтверджує запис від 7 жовтня 1984 року: «Це ж просто відкриття: Ріангар, ірландський поет XIII ст.! Шотландський чернець, якого доля закинула в Україну, був свідком Батисвої навали, понищення Києва і чудом якимось залишив нам "Плач над градом Кия"... Річ великої сили, великої любові до міста, де йому, старому ченцеві, сяяли "гаї соборів, злоті келихи церков..."». Він перегукується з іншою нотаткою, датованою пізніше – 13 серпня 1989 року: «З боєм пише давній автор: 1169 року суздальський князь Андрій Боголюбський, скориставшись з несили Київського князівства, прийшов із військом у Київ, пограбував його україн, не минаючи й церков, і князів його на поталу степовим хижакам-половцям... Отакі родичі! Після того Русь-Україна лежала в руїнах, стоптана татарськими кінями. А орда кримчака Менглі-Гирея ще й далі гірше Батия донищуватиме все живе...». Важливо наголосити, що Олесь Гончар вибудовує свій щоденниковий хронологічний тип на засадах інтертекстуальності, переповідаючи по-своєму добути з того або того джерела інформацію й подеколи вклинюючи до неї мікротопоніми.

Давньокіївський період у щоденниках репрезентує онім *Русь-Україна*. Відомо, що більшої популярності набув топонім *Україна-Русь*, який уперше вжив у XIX ст. Павлін Свенціцький, а активно використовували його Іван Франко та Михайло Грушевський у його фундаментальній праці «Історія України-Руси». Зафіксовано в діаріюші й онім *Київська Русь* з інтертекстуальним коментарем, який належить «другові України, великому англійському історикові, автору 12-томної історії людства Арнольдові Тойнбі та видатному українському історикові Михайлові Грушевському». Тойнбі «вважає *Україну* прямою спадкоємицею Київської Русі», а «Грушевський був певен, що царистська історіографія принижувє насамперед російський народ, бо позбавляє його власної історії, її витоків (прив'язуючи його штучно до Київського престолу)» [02.11.1975]. Із щоденників дізнаємося, що Олесь Гончар вважає топоніми *Русь* і *Україна* тотожними, взаємозамінними. Сказане виразно ілюструє занотоване 27 вересня 1973 року свідчення про черговий етап формування нашої держави «якогось поляка»: «Що б то було, якби ми були мали політичний досвід та створили дійсний трисююз – Корона, *Русь* (*Україна*) й Литва...». Письменник засуджує тих своїх колег, партійних та інших діячів, які топонім «*Україна*» зумисне ніде не вживали, тільки – «Юг Росії», яких обурювало те, «чому Одеса – це Україна, коли її, як і Херсон, заснували царські генерали?» [16.03.1982].

Поле для великих робіт

ЩОДЕННИКОВУ версію історії України доповнює й такий мікротопонім, як *середньовічна Україна*. Його зміст розкрито через авторське зображення епізодів історії «дикої Московії» – «гнізда найкривавіших злочинів»: «Скільки зв'язного, азіатського було скоєно в тому Кремлі... Чого вартий лише клубок злочинів у царській династії... Сини вбивали батьків, підіслані волоцюги перерізали горло царенятям у далеких

монастирях; каторжани, розбійники – скільки вони разів п'яними натовпами вдиралися в Кремль і чинили там свої розправи... І хіба те все могло зникнути? Коли там самі стіни просякнуті кров'ю й злом... Хіба те вивитрилося сьогодні? На *Україні* – й *середньовічній* – такого ніколи не було» [08.11.1991].

До активно використовуваних мікротопонімів уналежно лексичні словосполучення *Східна Україна* та *Західна Україна*, напр.: Пообідавши народом *Східної України*, Сталін повечеряв галичанами [15.07.1989]; А потім у комуналках Караганди наглядач-«філософ» пояснює в'язням із *Західної України*: «Нам нужен не ваш труд, нам нужны ваши муки» [23.08.1992]. Крім вирізаних, побутують найменування *Україна Східна* та *Схід України*, напр.: Добре загалом виступав [львівський поет], але ні-ні та й промовиться, що ось, мовляв, ми, галичани, це не те, що ви *Україна Східна*... [13.08.1989]; А зрусіфікований, zdeформований *Схід України* – це сьогодні лише поле для великих духовних робіт... [12.04.1994]. Олесь Гончар у докладно характеризує культурно-історичну специфіку

викладі Багалія історія заселення *Слобідської України* [07.11.1988]. Його використано в тому тлумаченні, яке подає енциклопедія «Вікіпедія»: «...історико-географічний край у східній частині України та прикордонних областях РФ, територія якого перекивається приблизно з територією п'яти Слобідських козацьких полків 17 – 18 століть, автономних формацій у межах Московського царства, а згодом Російської імперії» [5].

«Боже, де взяти єдності»

РОЗГЛЯДУВАНУ мікротопонімну парадигму доповнюють такі власні назви, як *Лівобережна Україна*, *Наддніпряньська Україна*, *Велика Наддніпряньська Україна*, напр.: Гора Пивиха біля Градизька найвища на *Лівобережній Україні*, як запевняє композитор Білаш... [19.06.1968]; А от про голод в *Україні Наддніпряньській* Європа, мабуть, і уявлення не мала... [25.02.1978]. Як уже було відзначено, письменник, оперуючи цими власними назвами, удається до влучної порівняльної характеристики краю, про який мовиться, із *Західною Україною*: «*Велика Над-*

Східної України, протиставляючи її особливостям *Західної України*. У *Східній Україні*, наголошує він, «виросли цілі покоління людей глибоко zdeформованих, оболванених (можливо, й безнадійно)» [12.11.1990], цей край «нешадно зрусіфіковано» [12.09.1992], він – «резервуар (і могутній!) для поповнення національних сил» [12.04.1994], «zaduшений, zaterorизований» [12.03.1992], «zdeформований» [12.04.1994], «духовно зруйнований» [01.05.1991], тут «скільки... погублено талантів, отих, що про них мовилось: страчене життя» [04-07.09.1992]. Письменник не просто констатує факт, а аргументовано вмотивовує причини його існування, засуджує «галичанську зверхність»: «А чи варто такими речами хизуватись, виказувати занайство й зверхність щодо людей інших регіонів?.. Ви не знали, що таке 33-й і 37-й, що таке роками жити в кошмарах тоталітарного терору» [13.08.1989].

Із мікротопонімом *Східна Україна* почасти корелюють інші мікротопоніми. Ідеться, зокрема, про онім *Слобідська Україна*, напр.: Вважає у

Республіка – «проект незалежної держави на теренах Східної Галичини, який підтримували чільники Української національної Ради» [Вікіпедія], а *Донецько-Криворізька республіка* – «назва маріонеткового територіального утворення, організованого більшовиками за вказівкою Леніна в січні 1918-го для надійного забезпечення центру Росії паливом і харчовими продуктами» [Довідник з історії України. Київ, 2001, с. 220]. Як не прикро, але розмови про регіональний поділ України час від часу активізувалися, а особливо в період національно-визвольного піднесення. Письменник гостро засуджував ці вкрай небезпечні для нашої держави наміри. «Боже, де взяти єдності», – напише він у щоденникові 5 травня 1990 року. З-поміж можливих корелятив мікротопонімів без компонента *Україна* – *Галичина* (сучасні Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) та *Гетьманщина* («назва укр. нац. держави, відновленої внаслідок Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648–57, що існувала 1648–1782» [там само, с. 161]), напр.: Що й казати, Львів, Франко, *Галичина* – їхні заслуги перед *Україною* величезні [13.08.1989]; ... які звірства чинив по всій *Гетьманщині* верховний самодур Петро, ліквідовуючи козацьку вольність, впроваджуючи на *Україні* колоніальні порядки... [12.01.1989]. Останній мікротопонім ужито і в інтертекстуальній структурі – фрагменті листа Миколи Гоголя до Михайла Максимовича: «...Бросьте в самом деле Кацапи да поезжайте в *Гетьманщину*» [01.04.1994].

Окрему групу становлять неофіційні мікротопоніми, які ідентифіковано за темпоральним критерієм. Мовиться про відповідники *Великого князівства Литовського* – *Україна за Литви* [13.08.1989], *Гетьманщини* – *Україна часів козацьчини* [06.03.1991], *козацька Україна* [30.11.1992]. Цей розряд доповнюють назви на зразок *кріпацька Україна* [05.09.1990], *Україна 47-го року* [03.12.1979], *післявоєнна Україна* [29.04.1972].

Базою творення неофіційних мікротопонімів можуть бути також антропоніми – *Україна Шевченкова* [05.09.1990], *Тарасова Україна* [13.05.1995]. Ці власні назви набувають у структурі дискурсу індивідуального звучання, вони персоніфікують виклад, обарвлюють його яскравими конотативними характеристиками.

Глибоким змістом наповнений неофіційний мікротопонім нова *Еллада*, який репрезентовано в тексті на компаративному тлі: *Україну* порівняно з *Грецією* – *Елладою*. Автор розглядуваної власної назви є «учитель нашого Максимовича», «друг гете», «геніальний німець Гердер», який у 1769 році «провіщав *Україні* велике майбутнє, казав, що вона стане колись *новою Елладою*» [07.06.1994]. В оцінці Олесь Гончар *Україна* – це і «*Бенгалія північних широт*» [09.02.1987], і «*зелена Нормандія*» [09.06.1955]. Нашу державу порівняно також із *США*, але специфічно – «як ресторан з домом. Блиску багато, і зручно, і пишно, сервіс повний, але нема того затишку й тепла, що є ... вдома. Холодно, як в ресторані, пишному, величезному» [26.06.1955].

Яскравий етнокультурний колорит передають специфічні макротопоніми *Україна-ненька*, *Україна-Мадонна*, що являють собою прикладкові структури. Їхній основний зміст – уособлення одвічної любові нашого народу до своєї держави, розкриття сакральності як однієї з найважливіших українських світоглядних сутностей, напр.: І чи не в цьому розгадка триумфу на Референдумі 1-го грудня, коли відчуття Бога, відчуття *матері-України*, що роками було придушене, раптом піднялося з глибин душі навіть у тих, кого вважали пропащими ... [24.04.1994]; Ще оцю для тебе святу книгу встигнути б написати, книгу *України-Мадонни*... [29.04.1978].

Отже, за топонімом *Україна* та його конкретними реалізаторами, представленими мікротопонімною парадигмою, у щоденниковому дискурсі Олесь Гончар вибудовано історію України від її найдавніших часів і до другої половини XX століття. Допомагає в цьому письменникові сплановане й усвідомлене ним широке ітертекстуальне тло. Воно інформативно багате, емоційно насичене, оперте на багатий фактичний матеріал, що дає підстави виокремлювати найсутніші періоди в історії нашої держави.

Микола СТЕПАНЕНКО,
доктор філологічних наук, професор,
академік, член Національної спілки
письменників України.

* У дужках вказано дату щоденникового запису (див. Гончар О. Щоденники: у 3 т. Київ: Веселка, 2008).